

Lily Coenen

Een aanzet tot een geïntegreerd Leerplan Literatuur

1. Inleiding

Vanaf 1998 krijgt het Voortgezet Onderwijs in Nederland te maken met het vervolg op de Basisvorming: de nieuwe Tweede Fase. Het betreft hier onderwijs- en examenprogramma's voor de leerjaren 4, 5 en 6 VWO en 4 en 5 HAVO.

Ook voor het literatuuronderwijs impliceren de plannen voor de tweede fase een aantal drastische veranderingen. Deze veranderingen zijn zowel van kwantitatieve als van kwalitatieve aard. Allereerst valt de aanzienlijke reductie op van het aantal uren dat beschikbaar is voor het onderdeel Literatuur. Theo Witte heeft begin vorig jaar in een artikel in *Levende Talen* (Witte, 1995) de toekomstige beschikbare studielast vergeleken met de huidige situatie en komt tot de conclusie dat we rekening moeten houden met een reductie van ongeveer 50%.

Maar ook inhoudelijk moeten er nieuwe keuzes worden gemaakt en andere programma-invullingen worden gezocht.

Voor mij persoonlijk, als nascholer Vakoverstijgend Literatuuronderwijs van het Instituut voor de Lerarenopleiding (ILO) van de Universiteit van Amsterdam, overwegen de positieve implicaties van de nieuwe plannen boven de negatieve. Ruim voordat de voorstellen voor de tweede fase op papier werden gezet, werden wij al regelmatig benaderd door scholen die taakverdeling en integratie als een natuurlijke zaak in het literatuuronderwijs beschouwden, maar geen idee hadden hoe ze de artificiële verkaveling te lijf moesten gaan. In 1990 inventariseerden wij met een groep docenten de mogelijkheden van vakoverstijgend literatuuronderwijs (Coenen & Janssen, 1991). Op dat moment werden de volgende vier opties gesuggereerd:

1. het op elkaar afstemmen van bestaande leerplannen; taken verdelen en verdubbeling voorkomen;
2. het organiseren van vakoverstijgende projecten;
3. een inleidende cursus 'Algemene Literatuur', waar de diverse talen op kunnen aansluiten;
4. een apart vak Algemene (of Europese) Literatuur.

Van deze vier mogelijkheden is in de afgelopen vijf jaar de tweede de meest haalbare gebleken, maar veel verder dan hier en daar een incidenteel, en soms moeizaam in de steigers gezet vakoverstijgend literatuurproject zijn we nog niet gekomen. Kennelijk is het vanuit de vrijblijvende situatie van dit moment

buitengewoon moeilijk om tot een *structurele* aanpak van de verkaveling van het literatuuronderwijs te komen.

Het is mijns inziens heel goed mogelijk dat de pressie van de nieuwe richtlijnen van bovenaf voor het literatuuronderwijs nodig is om iets dat zo natuurlijk lijkt werkelijk te realiseren.

Inmiddels hebben vakontwikkelgroepen de globale plannen van de Stuurgroep Profiel Tweede Fase (1994) verder geconcretiseerd in adviezen voor de eind-examenprogramma's HAVO/VWO¹. Wanneer we de subdomeinen en bijbehorende eindtermen van de vakken waarvan het literatuuronderwijs deel uitmaakt nader bestuderen, wordt snel duidelijk dat taakverdeling en integratie absoluut noodzakelijk zijn².

2. Taakverdeling

Het literatuuronderwijs gaat in de tweede fase deel uitmaken van vijf vakken, te weten Nederlands, Engels, Duits, Frans en het nieuwe vak Cultuur en Kunstzinnige Vorming (CKV). Nederlands, Engels en CKV1 zijn vakken die een plaats krijgen in het gemeenschappelijke deel van de vier zogenaamde 'doorstroomprofielen' van de tweede fase³. Frans en Duits zijn onderdeel van het profiel-specifieke deel van het profiel Cultuur en Maatschappij en kunnen eveneens worden gekozen in de zogenaamde vrije ruimte. Voor elk vak is het literatuuronderwijs onderverdeeld in een aantal subdomeinen. Wanneer we deze subdomeinen met elkaar vergelijken vallen allereerst de evidente mogelijkheden voor een efficiënte taakverdeling op.

Het subdomein *Leesdossier* komen we, voor zowel HAVO- als VWO-leerlingen bij alle bovengenoemde vakken tegen, zij het dat het bij het vak CKV1 een 'dossiermap' wordt genoemd. In dit (lees)dossier moeten persoonlijke (lees)ervaringen van de leerlingen worden beschreven, verdiept en geëvalueerd. Het ligt voor de hand dat de algemene vaardigheid 'het kunnen samenstellen van een (lees)dossier' op één plek, als onderdeel van één cursus wordt aangeleerd.

Het subdomein *Literatuurgeschiedenis* maakt, bij Nederlands en de moderne vreemde talen, alleen voor VWO-leerlingen expliciet deel uit van de eindtermen. Bij het vak Nederlands gaat het hierbij om 'de chronologie en de globale kenmerken van de voornaamste perioden van de westerse cultuur in het algemeen en de Nederlandse cultuur in het bijzonder, en bij de moderne vreemde talen om 'een langere aaneengesloten literair-historische periode'. De HAVO-leerling wordt overigens wel geacht de literaire werken die hij kiest voor zijn leeslijst Nederlands te kunnen plaatsen in hun cultuur-historische context. Bij de moderne vreemde talen dienen de leeservaringen van de HAVO-leerling zich te concentreren rond 'aspecten van de maatschappij', waarmee het accent sterk gelegd wordt op de persoonsontwikkeling van de leerling aan de hand van literaire teksten.

Ook bij het vak CKV1 komt het onderdeel literatuurgeschiedenis aan de orde (HAVO en VWO) in het domein 'kennis over kunst en cultuur', waarbij een thematische aanpak wordt voorgesteld, met minstens één thema met betrekking tot de 'cultuur-historische ontwikkeling'.

Het subdomein *Literatuurtheorie* ten slotte, vinden we terug bij Nederlands (HAVO en VWO) en de moderne vreemde talen (alleen VWO). Hoewel uit de voorstellen van de vakontwikkelgroepen niet helemaal duidelijk blijkt of het hier om exact hetzelfde begrippenapparaat gaat, mogen we toch aannemen dat één cursus waarin de meest gangbare begrippen worden geïntroduceerd voldoende is.

3. Integratie

Wanneer we vervolgens de afzonderlijke eindtermen voor de verschillende vakken nader bestuderen, wordt de noodzaak tot integratie snel duidelijk, met name op het terrein van de literatuurgeschiedenis.

Voor het vak Nederlands wordt de volgende eindterm met betrekking tot de literatuurgeschiedenis voorgesteld:

De leerling heeft een overzicht van de hoofdlijnen van de literatuurgeschiedenis. Dat wil zeggen: a) kennis van de chronologie en de globale kenmerken van de voornaamste perioden van de westerse cultuur in het algemeen en de Nederlandse cultuur in het bijzonder en b) kennis van de belangrijkste verschuivingen in de loop der tijd in de literatuur ten aanzien van inhoud, vorm en opvattingen.

Bij de voorstellen voor de moderne vreemde talen treffen we allereerst de volgende algemene doelstelling aan:

De leerling heeft enige kennis van en inzicht in de vreemdtalige literatuur met oog voor internationale verbanden en heeft een houding ontwikkeld ten opzichte van het zelfstandig lezen van (literair) werk uit de doeltaal.

Voor de VWO-leerlingen komt daar nog de volgende eindterm bij:

De leerling heeft naast kennis van eigentijdse (proza)literatuur enige kennis van literair verhalend proza, drama en poëzie betreffende een langere aaneengesloten literair-historische periode. Hieraan is relevante kennis van de met deze periode verbonden literaire stromingen, schrijvers, hun leven, hun werken en hun betekenis voor de ontwikkeling van de hedendaagse cultuur gekoppeld.

Bij CKV1, ten slotte, is het de bedoeling dat de vrij globaal geformuleerde eindtermen geconcretiseerd worden in 'enkele afzonderlijke thema's, waarvan minstens één thema aandacht schenkt aan *de cultuur-historische ontwikkeling*.

Het hierboven geschetste overzicht van de eindtermen op het terrein van de literatuurgeschiedenis wijst, mijns inziens, onmiskenbaar in de richting van een onderdeel Algemene (of Westerse of Europese) Literatuurgeschiedenis, waarvan de inhoud op een aantal punten kan worden verdiept in vakoverstijgende literatuurprojecten.

4. Studielast

Alvorens we suggesties doen voor de invulling van een nieuw en samenhangend programma voor het literatuuronderwijs is het zinvol eerst meer in het algemeen te kijken naar gegevens met betrekking tot de studielast.

In de voorstellen voor de eindexamenprogramma's voor de tweede fase wordt gerekend met 'studiebelastingsuren' (sbu). Per vak(onderdeel) wordt niet alleen gekeken naar de contacturen docent-leerlingen, maar naar de volledige studielast, inclusief elke vorm van zelfwerkzaamheid door de leerlingen. Deze nieuwe benaderingswijze vloeit voort uit de omschakeling van 'onderwijshuis' naar 'studiehuis', waarin de zelfstandig lerende leerling centraal staat.

Wat de studielast voor het onderdeel literatuur betreft moeten we rekening houden met de volgende componenten:

1. contacturen;
2. huiswerk;
3. lezen;
4. verwerking in de dossiermap;
5. toetsing.

In het conceptleerplan dat later in dit artikel geïntroduceerd wordt, ga ik, voor de componenten 2 t/m 4 uit van de door Theo Witte in zijn artikel 'Van de Nood een Deugd' (Witte, 1995) genoemde getallen:

- ad 2: 1 uur huiswerk op 3 contacturen;
- ad 3: voor een Nederlandstalig boek (gemiddeld 200 pagina's), 25 bladzijden per uur (= 8 uur per boek) en voor een vreemdtalig boek (gemiddeld 180 pagina's) 15 bladzijden per uur (= 12 uur per boek);
- ad 4: 3 uur per titel voor de verwerking in het leesdossier.

Over de toetsing bestaan nog te veel onduidelijkheden om een exacte begroting van de studielast te kunnen geven. Voor de voorbereiding en afname van de toetsing wordt in het hiernavolgende concept-leerplan in het algemeen een aantal van 8 sbu gerekend.

De totale studielast die beschikbaar is voor het onderdeel literatuur is als volgt:

vakken	VWO	HAVO
Nederlands	168	140
Engels	80 ⁴	60
Frans	80	40
Duits	80	40
CKV1	100	60
totaal	508	340

Voor het onderdeel literatuur bestaat op dit moment de studielast voor een zeer aanzienlijk deel uit het lezen van teksten (de leeslijst). Hoewel in de plannen voor de tweede fase ook de leeslast flink wordt gereduceerd, zal deze nog altijd een groot deel van de beschikbare studiebelastinguren in beslag nemen. Een voorbeeld voor het vak Nederlands maakt dit duidelijk. Een VWO-leerling moet voor dit vak in de tweede fase 12 titels lezen. We gaan er voor het gemak van uit dat die 'titels' mogen bestaan uit 8 boeken en 4 kortere teksten (gedichten of korte verhalen). Voor de boeken rekenen we, op grond van de eerder genoemde getallen met betrekking tot de studielast $8 \times (8+3) = 88$ uur. ($8+3 =$ leestijd + verwerking in het leesdossier per titel). Voor de kortere teksten rekenen we in het totaal 2 uur (lezen + verwerken in het dossier) per titel. Totale leeslast voor deze leerling: $88 + 8 = 96$ sbu. Met andere woorden: méér dan 50% van de totale beschikbare studielast voor dit vak (168 sbu). Op grond van deze berekening, die voor de moderne vreemde talen ongeveer dezelfde studielastverhouding oplevert, gaan we in het hiernavolgende leerplan uit van een studielast voor het lezen van 50% van de beschikbare tijd.

5. Wie geeft wat?

Zowel de reductie van het aantal beschikbare uren als de gewijzigde inhoud van de programma's voor het literatuuronderwijs bij de verschillende vakken dwingen tot nadenken over de personele bezetting. Er zal in de toekomst meer gekeken moeten worden naar de expertise van de betrokken docenten dan naar het 'vak-etiket' dat zij, op grond van hun opleiding, met zich meedragen. Gezien de kloof tussen de meeste voorbereidende opleidingen en de voorgestelde praktijk, is het zonder meer duidelijk dat hier een belangrijke taak ligt voor de nascholing verzorgende instanties. Het is goed denkbaar dat een cursus Algemene Literatuur in de vorm van modules wordt aangeboden, waarbij per module een andere 'expert' als verantwoordelijk docent optreedt.

Maar behalve naar deze inhoudelijke expertise zal zeker ook naar het meer pragmatische gegeven van de beschikbare tijd gekeken moeten worden. Het is duidelijk dat de ruimte het grootst is bij de vakken Nederlands en CKV1 (samen

268 / 200 sbu). Een samenwerkingsverband tussen de docenten Nederlands en het CKV-team⁵, waar het gaat om het geven van een algemene, inleidende cursus ligt, mijns inziens, dan ook voor de hand.

Het geringe aantal uren dat beschikbaar is voor de moderne vreemde talen (en waarvan bovendien minimaal 50% voor het lezen gereserveerd dient te worden) kan dan geheel gewijd worden aan vakonderwijs, waarbij het wel de voorkeur verdient dat dit vakonderwijs van de verschillende talen in samenhang, bijvoorbeeld in de vorm van vakoverstijgende projecten, wordt gegeven.

6. Een schets van een geïntegreerd leerplan literatuur

De basis van het hier voorgestelde leerplan wordt gevormd door een inleidende cursus '(Algemene) Literatuur'.

Inhoudelijke componenten van dit vak zouden kunnen zijn:

- een overzicht van de westerse literatuurgeschiedenis met;
- uitstapjes naar de wereldliteratuur en naar;
- andere kunstdisciplines;
- introductie van een literair begrippenapparaat;
- introductie van het leesdossier.

De *omvang van de cursus* bedraagt 2 contacturen per week, gedurende 1 leerjaar HAVO⁶ (HAVO 4) en 1 1/3 leerjaar VWO (VWO 4/5). Uitgaande van een leerjaar van 33 effectieve schoolweken, delen we het schooljaar in in drie perioden van 11 weken en stellen voor om met deze cursus te beginnen in de derde periode van het 4e leerjaar VWO en in de eerste periode van het vierde leerjaar HAVO.

De *studielast* in studiebelastingsuren (sbu) is als volgt:

studielast	VWO	HAVO
contacturen (50 min.)	74	55
huiswerk (1 uur per 'sessie')	44	33
toetsing	8	8
totaal	126	96

Vakoverstijgende literatuurprojecten

Onder een vakoverstijgend literatuurproject wordt hier verstaan dat gedurende een bepaalde periode de literatuurlessen van de diverse aan het project deelnemende vakken aan hetzelfde onderwerp worden gewijd, zodat voor de leerlingen verbanden zichtbaar kunnen worden gemaakt.

In dit concept-leerplan wordt uitgegaan van projecten waarbij, afgezien van een introducerende en een afrondende les, zes vaklessen van de moderne vreemde talen en Nederlands aan het project worden besteed. De studielast van een leerling die alle betrokken vakken volgt, komt daarmee op 34 sbu per project.

In aansluiting op datgene wat in de eindtermen wordt gesteld, worden voor het VWO drie en voor het HAVO één vakoverstijgend literatuurproject voorgesteld. Deze projecten zouden bij voorkeur gegeven moeten worden in aansluiting op de behandeling van de desbetreffende onderwerpen in de oriënterende cursus.

De projecten zouden de volgende thematische categorieën moeten betreffen:

1. project met een literair-historisch thema ('langere aaneengesloten periode') - VWO. Voorbeelden: de Romantiek, het Interbellum, het Postmodernisme;
2. project met een literair-theoretisch thema ('toepassing begrippenapparaat') - VWO. Voorbeelden: Gedichtvormen, genres, verteltechnieken;
3. project met een inhoudelijk thema ('thema/aspect van de maatschappij') - VWO + HAVO. Voorbeelden: de held, leven in de stad, jaloezie.

Lezen en verwerking in het leesdossier

Studielast (inclusief bespreking van het dossier): 50% van de totale studielast = VWO: 254 sbu en HAVO: 170 sbu

Totale studielast van dit conceptprogramma

onderdeel	VWO	HAVO
lezen	254	170
algemene cursus	126	96
projecten	102	34
totaal/beschikbaar	482/508	300/340

7. Tot slot

Het hierboven geschetste leerplan is niet meer dan een aanzet die, naar ik hoop, als uitgangspunt kan dienen voor de scholen die zich op dit moment buigen over de invulling van de tweede fase. Het plan impliceert, in verreweg de meeste gevallen, een radicale verandering van het literatuuronderwijs. Dit betekent dat de docenten die vanaf 1998 bij een dergelijk programma betrokken zullen zijn in elk geval drie dingen dringend nodig hebben: inhoudelijke en organisatorische bijscholing en materiaal. Op de behoefte aan bijscholing wordt inmiddels al ingespeeld door de nascholing verzorgende instanties met programma's op maat. Het ontwikkelen van materiaal is in de eerste plaats een taak van de uitgevers. Behalve een leergang Algemene (of Europese of Westerse) literatuur⁷ zullen er

projectkaternen moeten komen over een verscheidenheid aan thema's waar scholen uit kunnen kiezen en die mogelijkwerwijs per jaar en per school kunnen variëren.

De verandering van het literatuuronderwijs na 1998 hoeft zeker geen verarming te zijn. Tegenover het verlies in aantallen uren kan een grote winst aan duidelijkheid en overzichtelijkheid staan. Hier ligt een grote uitdaging voor zowel docenten als op het onderwijs gerichte auteurs en uitgevers. Ik hoop dat zij de handschoen oppakken.

Noten

1. In dit artikel wordt geciteerd uit de Advies Examenprogramma's havo/vwo, gepubliceerd door de Stuurgroep Profiel Tweede Fase en te bestellen bij de SLO, Afd. Verkoop, Postbus 2041, 7500 CA Enchede.
2. De noodzaak tot integratie is inmiddels bevestigd in een advies dd. 10 juni 1996 van de Staatssecretaris van OC&W aan de Tweede Kamer, waarin wordt gepleit voor een geïntegreerd vak literatuur in het gemeenschappelijke deel van de doorstroomprofielen. Voor dit vak (VWO 280 sbu; HAVO 200 sbu) zouden uren van zowel CKV1 als Nederlands en Engels gereserveerd moeten worden.
3. De vier zogenaamde 'doorstroomprofielen' van de tweede fase zijn: Cultuur en Maatschappij, Economie en Maatschappij, Natuur en Gezondheid en Natuur en Techniek. Een profiel bestaat uit een gemeenschappelijk deel (bijna 50%), een profiel-specifiek deel (bijna 30%) en een vrij deel (ruim 20%).
4. Voor Engels, Frans en Duits worden in de voorstellen van de vakontwikkelgroepen geen expliciete getallen genoemd voor het onderdeel literatuur. Voor Engels is literatuur één van vijf subdomeinen met een totale studielast van 400 (HAVO 360) sbu. Voor Frans en Duits wordt voor literatuur in combinatie met het subdomein schrijven 160 (HAVO 80) sbu voorgesteld. In het hier gegeven overzicht wordt een evenredig deel van de totale last aan literatuur toegekend.
5. In het advies voor de examenprogramma's voor CKV wordt gesproken over een 'team van deskundige docenten' dat bij het onderwijs met betrekking tot CKV1 betrokken dient te zijn, omdat zo, door die verschillende invalshoeken, kwaliteit geboden kan worden.
6. In dit voorstel wordt er van uitgegaan dat veel scholen er de voorkeur aan zullen geven om, ondanks het ontbreken van de (westerse) literatuurgeschiedenis in de eindtermen voor HAVO, toch enige systematische aandacht aan dit onderdeel te besteden, met name wat betreft de literatuurgeschiedenis van de twintigste eeuw.
7. Bij Meulenhoff Educatief wordt de uitgave van een leergang Europese Literatuur voorbereid. Twee proefkaternen (Verlichting en Romantiek) worden in dit schooljaar in een experimentele versie door een aantal scholen uitgetoetst.

Bibliografie

Coenen, L. & T. Janssen (1991). Een aanzet tot vakoverstijgend literatuuronderwijs. *Levende Talen* 462, 294-297.

